

I: LIIVIMAA JA TEMA NAABRID

LIBAHUNTIDE KODUMAA

Paljude varauusaegsete inimeste jaoks näis Euroopa ääremaadel asuv kauge ja külm Põhjala ohtliku paigana, mida asustasid võimsad nõiad ja kõikvõimalikud müütilised koletised. Kui soomlasi ja laplasi seostati peamiselt nõidumisega, omistades neile niihästi oskust tõsta tormi kui ka vajadusel tuult nõörisõlmedesse püüda ja seda sealt uuesti vabastada, siis Liivimaa oli elupaigaks huntinimestele. Mitte üheski teises Euroopa piirkonnas ei leidunud nii suurel hulgal libahunte nagu Liivimaal, Leedus ja Preisimaal. Meelehaiguse, lükantroopia¹ (hundihullus ehk *lupina insania*) ja ebausü piirimail figureeriva kurioosumina pakkus mainitud nähtus laialdast huvi ning leidis äramärkimist paljude õpetatud meeste poolt. Nii mainis Liivimaa huntinimesi põgusalt esimese teadusliku saksakeelse maailma-kirjelduse koostanud tuntud humanist ja kartograaf Sebastian Münster. Tema peateose „*Cosmographia*“² 1550. aastal trükitud teises väljaandes seisab: „Sel maal /---/ on niisugune ebausku nagu seda siin minevikus tihti tunti, et nad võivad huntideks moonduda, joosta ja kahjustada kõike, kuhu nad tulevad, ja seejärel muudavad end jälle inimesteks, ja niisuguseid hüütakse libahuntideks.“

Esimene kirjalik teade Euroopa põhjapoolsete asukate libahundiks muundumise kohta pärineb juba 5. sajandil enne Kristust elanud Antiik-Kreeka ajaloolaselt Herodotoselt. Tema „*Historia*“ neljandas raamatus kirjeldatakse Mustast merest põhja pool elavat neuroi või neври nimelist rahvast, kelle iga esindaja muutus kord aastas mõneks päevaks hundiks. 16. sajandi Saksa loodusteadlane ja diplomaat Caspar Peucer paigutas neuroid elama Liivimaale.³ Hakatuseks oli ta kuuldu osas skeptiline, kuid jõudis lõpuks siiski tõdemuseni, et libahundilugudel on tõepõhi

¹ Lükantroopia on vaimuhaigus, kus inimene kujutab end ette hundina. Kreeka keeles tähistab *lykos* hunti ja *anthropos* inimest, mis ühte liites annabki huntinimese.

² Tegemist oli ühe edukaima populaarteadusliku käsitlusega, mis 16. sajandil ilmavalgust nägi. See tõlgiti paljudesse keeltesse ja teosest ilmus saja aasta vältel kakskümmend neli trükki.

³ Tartu ülikooli esimene ajaloo professor Friedrich Menius nimetas tänase Eesti ja Läti alalised asustanud hõimude seas samuti nerviseid, keda ta seostas Narva linnaga.

all. Peucer kirjeldas ka ise lugusid Liivimaa huntinimestest oma 1553. aastal koostatud uurimuses „Commentarius de praecipuis divinationum generibus“. Võimalik, et Peucerit mõjutas omakorda tema äi, tuntud reformaator ja Martin Lutheri lähim kaasvõitleja Philipp Melanchthon, kes käsitles Liivimaa libahunte oma Wittenbergi ülikoolis peetud loengutes.

Kuulus 16. sajandi jurist, poliitiline filosoof ja ühtlasi demonoloog Jean Bodin tsiteerib 1560. aastal Prantsuse kuningale Henri II-le saadetud diplomaatilisest korrespondentsist, kus on juttu Liivimaa vallutamisest Moskva suurvürsti poolt, lisades kommentaari: „See on maa, millest Herodotos kirjutab, kus üks nervi nimeline rahvas elab, kelle juures esineb, et inimesed muunduvad huntideks, nagu see veel tänapäevalgi Liivimaal üldiselt kombeks on.“⁴

Tõelise üleeuroopalise „tuntuse“ Liivimaale kui libahuntide kodumaale tõi aga maapärgulasest Rootsi viimane katoliiklik peapiiskop Olaus Magnus, kellelt ilmus 1555. aastal Roomas kahekümne kahest raamatust koosnev „Historia de gentibus septentrionalibus“ („Põhjamaade rahvaste ajalugu“). Väljaanne muutus äärmiselt populaarseks ja sellest sai 16. sajandil standardteos Põhjamaade rahvaste ajaloo, eluolu ja kommete mõistmisel. Teose kolm peatükki on tervenisti pühendatud lükantroopiale ja kannavad pealkirju „Huntideks muundunud inimeste metsikustest“, „Inimeste metamorfoosidest huntideks“ ja „Näited, et inimesed on muundunud huntideks ja vastupidi“. Olaus Magnuse järgi olid libahundid Põhjas üldiseks nähtuseks, keda esines iseäranis palju Läänemere põhjakaldal ja Soome lahe lõunarannikul: „Rootsis ja Liivimaal annavad nõiad oma alluvatele teatud jooki juua; samal ajal ütlevad sõnad juurde ja inimene muutub kohapeal hundiks.“

Ta kirjeldas lugusid, kuidas Preisimaal, Liivimaal ja Leedus põhjustasid hallivatimehed terve aasta suurt kahju kariloomadele, mis siiski oli väikeseks nuhtluseks libahuntidega võrreldes: „Sest Kristuse sünnipeol [loe: jõuluõhtul] koguneb vastu ööd kindlaksmääratud paika, mis nende vahel on varem kokku lepitud, suur hulk selliseid hunte, kes ennemini on olnud eri paigus elanud inimesed, et seejärel samal ööl uskumatu metsikusega raevutseda niihästi inimeste kui teiste elusolendite seas, kel puudub metsik loomus, põhjustades selle maanurga elanikele suuremat kahju, kui tõelised hundid kunagi suudavad. Nagu on küllaldaselt kogetud, ründavad nad metsiku vihaga metsades elavate inimeste maju ning üritavad murda maha uksi, et alla neelata inimesi ja ülejäänud elusolendeid, kes seal viibivad. Nad jooksevad õllekeldritesse ja kaanivad terved vaaditüübid õlut või mõdu sisse ning pärast laovad tühjad vaadid keset keldrit üksteise peale, mille poolest nad ehtsatest huntidest eristuvad.“

Olaus Magnus teadis veel rääkida, et paigad, kus libahundid on puhanud, omandavad kohalike juttude järgi halva aura. Kui näiteks kellegi sõiduriist seal kummuli läheb ja inimene lumme paiskub, siis on see kindlaks märgiks, et ta sureb

⁴ *In illis locis Herodotus Neurios collocare videtur, apud quos dicit homines conuerti in Lupos, quod est adhuc vsitatissimum in Liuonia.*

veel samal aastal. Leedus, Žemaitija ja Kuramaa piiril, pidi aga paiknema ühe lammutatud kindluse müürijupp, kuhu kindlal aastaajal koguneb mitu tuhat libahunti. Nende ülesandeks on demonstreerida oma osavust üle müüri hüppamises. Need, kes on rasva läinud, seda harilikult ei suuda ja saavad seetõttu enda pealikutelt rooska. Olaus Magnuse kinnitusel leidus huntinimeste seas mitte üksnes kohalike põlisrahvaste esindajaid, vaid ka suurnikke ja aadlimehi.⁵

Peagi kerkis seni libahuntide kodumaana tuntust kogunud Liivimaa ajaloo näitelavale hoopis uues valguses, kui sattus võtmerolli võitluses ülemvõimu pärast Läänemere ääres. Huntinimestest polnud pääsu selleski heitluses, nagu tõestab paavsti legaadi Antonio Possevino poolt 1585. aasta augustis Tartus koostatud kiri Mantua hertsoginnale: „/---/ palju nõidusi ja teisi kuratlikke kunste oli liikvel, millest need vaesed hinged olid kas kahju saanud või alalõpmata ahistatud ja nagu arust ära. Ja pole mitte kaua aega sellest, kui ühe lossi ümbruses, mida nimetatakse Vastseliinaks, mis on väga lähedal Moskooviale, nii et piirid käivad kokku seal mail, kust kaudu Pihkvasse minnakse, hulkus ringi neli hunti, kellest üks oli valge, kes lambaid ja muid loomi kõrvale jättes veel tänapäevalgi inimlike olevuste kallale kipuvad ning neid tapavad ja söövad, eriti raskeid naisi [loe: lapseootel naisi]; nagu just tänavuselgi aastal räägitakse, et nad on neid sada viiskümmend ära söönud, nõnda et keegi ei julgenud ega julge tänase päevani üksipäini põldudele minna. Rahvas ütleb seda nõiduse läbi tehtud olevat, pärast moskoviitide lahkumist. Samuti said kakssada inimest ära söödud ühe Liivimaa kindluse ümbruses, mille nimeks Vaabina.“ Seda teksti on tagantjärele tõlgendatud kohapealse uskumusena, et venelased jätsid sõjamõllus endast maha huntideks nõiutud kohalikud inimesed või maskeerusid ise libahuntideks, kes uitasid ümbruskonnas hirmu külvates ning metsikult röövides ja tappes ringi. Possevino kiri kajastab iseenesest küllaltni tabavalt 16. sajandi teisel poolel Liivimaal valitsenud kaootilist ja sünget olukorda, mil siinmail tuli rinda pista mitte enam väljamõeldud, vaid tegelike huntinimestega.

⁵ Olaus Magnus toob libahuntide eksisteerimise tõestusena näite ühest Liivimaa aadliprouast, kes ei uskunud, et inimesed suudavad huntideks moonduda, ja sattus sel teemal vaidlema oma pärisorise talupojaga. Maamees läks seepeale tõestuseks üksinda keldrisse ja tuli sealt hundi kujul tagasi. Kui talle koerad kallale ässitati, põgenes ta üle välja metsa, kaotades võitluses koertega ühe silma. Järgmisel päeval pöördus ühesilmaline talumees oma leivaema juurde inimese kujul tagasi.

LIIVIMAA SISEOLUD

Kohalike maahärrade vastandlike huvide ja erimeelsuste tõttu ei kujunenud Liivimaast kunagi poliitilist tervikut, mis samas ei tähenda, et ühtsusriigi loomise peibutav perspektiiv oleks siinse poliitilise võitluse areenilt puudunud. Kõige kujukamalt ilmnesis mainitud ambitsioonid Liivimaa vägevaima maaisanda, Liivi ordumeistri juures.⁶ Tegemist oli siinsete alade tugevaima sõjajõuga, mis teiste Liivimaa maahärradega mõõduvõtmises kallutas poliitilise ülekaalu üha rohkem enda poole. Lõpuni ordul oma potentsiaali realiseerida siiski ei õnnestunud. Tulemuseks oli ajuti üliterav vastasseis ordumeistri ja piiskoppide, iseäranis ordu ja Riia peapiiskopi vahel. Liivimaa piiskopkonnad rajati üksteisest sõltumatutena, kuid Riial oli algusest peale eriseisund, sest seda loeti siinmail kristluse leviku lähtepunktiks.

Liivimaa maahärrade jõukatsumist kasutasid enda huvides ära ka teised ühiskondlikud jõud. Piiskoppide sõltuvus maakaitstes oma vasallidest tugevdas olulisel määral viimaste positsiooni, kes üritasid üheskoos oma tahte maaisanda juures maksma panna. 1530. aastate hinnarevolutsiooniga kaasnenud heaolu kasv tõstis märkimisväärselt kohaliku aadli auhust, mida sooviti realiseerida veelgi suurema poliitilise kaalu saavutamiseks.

Aadli kõrval omandasid ka linnad, eeskätt Riia, Tallinn ja Tartu, siinses elus olulise poliitilise mõju. Linnade majandusliku jõukuse aluseks oleval kaubandusel olid omad erisused. Riia tagamaaks oli valdavalt Leedu koos Daugava jõe kui peamise liiklusteega. Tartu, Tallinna ja Narva jaoks oli ülekaaluka tähtsusega Vene turg. Linnade eristumist teistest seisustest süvendas veelgi reformatsiooniga kaasnenud konfessionaalne lõhe.

Liivimaa reformatsiooniliikumise üheks peategelaseks kujunes Rostocki ülikoolis magistriks promoveerunud Sylvester Tegetmeier, kes 1522. aastal saabus Riiga oma venna pärandust ära tooma, ent jäigi siia. Oma tuliste kihutuskõnedega oli just tema see, kes vallandas pildirüüste Riia pühakodades. Kroonik Christian Kelch kirjeldas järgnenud sündmusi nõnda: „Ja et juba ka mõnes teises Liivimaa linnas leidus säherdusi, kes toimisid nõndasamuti, siis hakkas põobel mõtlematul moel lõpuks kirikuid ründama, [nad] heitsid pildid välja ja põletasid need ära, peksid hauakivid tükkideks ja röövisid kirikutest ära kõik nende aarded ja hõbenõud. Ja säherdune riisumine tabas ka Riia, Tallinna ja Tartu vene kirikuid, millest õige pea sündis mitut laadi pahandust.“⁷

Reformatsioon ei saavutanud Liivimaal siiski ühemõttelist võitu, vaid tõi endaga kaasa religioosse dualismi, mis süvendas siinset killustatust veelgi. Kui varem

⁶ Pärast hävitavat lüüasaamist leedulastelt Saule lahingus 1236. aastal liideti Mõõgavendade ordu aasta hiljem paavst Gregorius IX survel Saksa orduga. Moodustus Saksa ordu Liivimaa haru ehk Liivi ordu.

⁷ Pildirüüste Riias leidis aset 1524. aasta märtsis ja Tartus 1525. aasta jaanuaris.

ainuvalitsev katoliiklus oli Liivimaa eri struktuure ühendavaks sidemeks, siis nüüdsest sai usuküsimusest lagunemist kiirendav tegur. Protestantism muutus mõtteliseks kilbiks linnade poliitilisele ja majanduslikule partikularismile, mis neid senisest veelgi järsemalt eraldas valitsevast kirikust, ordust ja aadlist. Uus usutunnistus, mis leidis poolehoidjaid ka ordulinnustes ja piiskopilossides, õhnestas lõplikult varasema religioosse ühtekuuluvuse aluseid, mis Liivimaa habrast riiklust üldse koos hoidnud olid.⁸

Erimeelsused ordu, Riia peapiiskopi ja Riia linna vahel kulmineerusid aeg-ajalt veristes omavahelistes arveteõendamistes. 1297. aastal viis see ägeda kodusõjani, mille tagajärjel ordu jäi ilma Riia linnas paiknevast peamajast ja kuuskümmend ordudevenda eesotsas komtuuriga tapeti. Tegemist oli ränga kaotusega, mis suurusjärgult võrdus lüüasaamistega suuremates lahingutes. Ordu sai revanši alles 1330. aastal, kui meister Eberhard von Monheim sundis Riia pärast pool aastat väldanud piiramist tingimusteta kapitulatsioonile. Riias sai ordulinn, mida 1332. aastal ametlikult kinnitas ka Saksa keiser. Mainitud samm tõi endaga kaasa vältimatu vastasseisu Riia peapiiskopi ja paavstikuuriaga, kes lugesid linna oma pärusmaaks.

Soovimata kujunenud olukorraga leppida, teatas Riia peapiiskop Fromhold von Fifhusen 1359. aastal, et talle kuulub ülemvõim (*directum dominium*) kogu Liivimaal, Lätis ja Zemgales. Ordumeistri käes oli nendest aladest vaid kolmandik ja sedagi üksnes läänina. Teisisõnu kuulutas Riia peapiiskop ordumeistri enda vasalliks.⁹ Ordul polnud mõistagi kavaski sellist tema jaoks alandavat nõudmist aktsepteerida. 1366. aastal sõlmiti Danzigis kokkulepe, mille kohaselt peapiiskop loobus alluvus- ja kuulekusvande nõudmisest ordult ning sai vastutasuks Riia endale tagasi. Paavstikuuria pidas saavutatud kompromissi liiga suureks järeleandmiseks ja keeldus lepet tunnistamast. Linn jäi edasi ordu kätte. 1452. aastal jõuti Salaspilsis uue leppeni, millega meister ja peapiiskop jagasid Riia linnahärruse omavahel. Saavutatud tasakaal oli kõigest näiline, sest kumbki maahärra üritas oma positsiooni teise arvelt parandada. Linn püüdis nende kahe osapoole vahel laveerides sellest lahenduseta näivast probleemist omale mänguruumi juurde võita, mida tehti vahelduva eduga. 1484. aastal hävitasid bürgerid taas Riia ordulossi, kuid olid 1491. aastal sunnitud selle uuesti üles ehitama.

Ordu võimu füüsiliseks väljenduseks oli ulatuslik kindluste ja losside võrk. Kõige tihedamini leidis ordulosse Daugava ja Koiva jõgede kallastel ning seejärel

⁸ Niihästi laiemalt Euroopa kui kitsamalt Saksa-Rooma riigi ja Liivimaa puhul tuleb arvestada, et reformatsiooni näol polnud tegemist „välguna selgest taevast“, 1517. aasta oktoobri viimasel päeval Wittenbergis Martin Lutheri käe läbi alguse saanud protsessiga, vaid väga pika sündmustejada lõpptulemusega, mis ulatub tagasi 14. sajandi algusesse (paavstide Avignoni vangipõlv 1309–1376). Puhtalt religioosse külje kõrval peab silmas pidama ka poliitilisi ambitsioone, mida esindasid eeskätt usku vahetanud ilmalikud (aga osalt ka vaimulikud) võimukandjad, kes ei muretsenud niivõrd kiriku käekäigu, kuivõrd isikliku prestiiži ja heaolu kasvatamise pärast.

⁹ Juba paavst Benedictus XII oli 1336. aastal nõudnud, et ordumeister annaks talle läänivande.

Lõuna-Eestis Võrtsjärve ümbruses. Seevastu Kuramaal, Põhja-Eestis ja Saare- ning Läänemaal oli neid tunduvalt vähem. Ühtekokku 143-st kindlusest kuulus ordule 64 ehk umbes 45%. Erinevalt vaadeldava aja ilmalikest valitsejatest, kes rändasid oma valdustes ühest paigast teise, omamata kindlat residentsi, oli ordul algusest peale ametlik peamaja, isegi kui see poliitilistel põhjustel korduvalt vahetus või kui seda üksnes piiratult kasutati. Kohalolekuga Riias rõhutas meister taotlust ülimusele niihästi peapiiskopi kui linna suhtes. Kui Riia ordumaja 1297. aastal hävitati, valis meister uueks residentsiks strateegiliselt väga soodsa asendiga, peaaegu keset Liivimaa paikneva Võnnu. Isegi pärast ordulossi taastamist Riias, mis jäi ametlikuks peakorteriks, säilitas Võnnu oma tähtsuse enamiku meistrite residentsina.

Esiletõstmist väärib samuti Viljandi, kus hoiti ordu varalaegast. Meister Johann Wolthus von Herse (1470–1471) tõi ilmselt Moskva suurvürsti kasvava sõjalise ohu eest Viljandisse oma ametliku residentsi. Tegemist oli siiski ajutise lahendusega, sest Herse järeltulija viis peakorteri tagasi Riiga, eelistades residentsina Võnnut. Meister Wolter von Plettenbergi neli aastakümnet väldanud ametiaeg aastail 1494–1535 oli ordu mõjuvõimu kõrgpunktiks, sest kõik ülejäänud Liivimaa piiskopkonnad olid suures sõltuvuses tema pakutavast sõjalisest kaitsest. Ordualadel ei tekkinud samas võimsaid rüütelkondi, sest meister jagas välja ainult väikeseid teenistusmõisaid. Seevastu Põhja-Eestis, endistes Taani valdustes, oli vasallide võim suur ja sinne rüütelkond seisis tugeval alusel juba enne, kui need alad ordule läksid.

Uued tuuled hakkasid puhuma pärast seda, kui Saksa ordu kõrgmeister 1525. aastal oma valdused ilmalikuks muutis (vt lähemalt allpool). Kohe läksid Saksa-Rooma riigis liikvele kuuldused, et ka Liivi meister on siinsed ordualad sekulariseerinud eesmärgiga rajada omalegi ilmalik vürstiriik. Need kartused osutusid alusetuks. Seitsmekümne viiendat eluaastat käiv meister Wolter von Plettenberg oli sellisteks poliitilisteks mängudeks lihtsalt liiga vana ning takistuseks oleks kujunenud ka tema alamaadli päritolu. Olgu öeldud, et Saksa ordu Liivi harul polnud läbi ajaloo ühtegi vürstlikku päritolu meistrit, mis käsitletava ajastu kontekstis pärssis kõrgelennulisi poliitilisi ambitsioone üsna tublisti. Sinne ordu oli ennekõike „varjupaigaks vaesele Saksa aadlile“, pakkudes seisusekohast elujärge alamaadli noorematele poegadele.¹⁰

Plettenberg jäi katoliiklaseks elu lõpuni, vaadates samas läbi sõrmede luterluse levikule. Tegemist oli kaalutletud poliitilise otsusega, mille lähtekohaks oli soov hoida Liivimaa kodurahu ja sel moel maad tervikuna paremini välise sekkumise eest kaitsta. Põhimõtteliselt sama joont pidasid ka järgnevad ordumeistrid kuni Liivimaa omariikluse kokkuvarisemiseni välja. Erilist lembust Lutheri õpetuse vastu või siis hoopis äärmiselt küünalist poliitilist vaistu demonstreeris 1551. aastal

¹⁰ Erinevalt Preisimaast oli Liivimaa ordu kollegiaalne valitsemismudel paremini säilinud, mis ühtlasi välistas järsud muudatused. Mitte keegi vendadest poleks sallinud ühe omasuguse esilekerkimist vürstiks teiste üle.

meistriks tõusnud Heinrich von Galen.¹¹ Ta viis mitmes ordukonvendis sisse protestantliku kirikukorralduse, osales pärast meistriks valimist truudusvande saamiseks Riias evangeelsel jumalateenistusel ja toetas isiklikult 1554. aastal ilmunud eestikeelse luterliku katekismuse trükkimist. Väljapoole, suhetes paavsti ja keisriga, säilitati ametlikult katoliiklik nägu, sissepoole oldi aga uue usutunnistuse vastu siserahu kaitsmise ettekäändel sallivamad, hoides samas kramplikult kinni senisest riiklikust ülesehitusest, mida arvati ohustavat eeskätt Preisimaalt lähtuvad ilmalikud mõjutused.

1524. aastal valiti uueks Riia peapiiskopiks senine Tallinna ja Tartu piiskop Johann Blankenfeld.¹² Viivitamatult tõusis tal tüli Riia linnaga, kelle eesõiguste kinnitamisel jättis tõsimeelne katoliiklasest peapiiskop mainimata usuvabaduse ja nõudis protestantidelt tagasi kahte kirikut. Riia linnaisad otsustasid seepeale oma mõjuvõimsa raesekretäri Johannes Lohmülleri ettepanekul tühistada kuulekusvande peapiiskopile ning andsid end ordumeister Plettenbergi ainuvõimu alla tingimusel, et ordumeister säilitab usuvabaduse. Tartu magistraat aga levitas 1525. aasta veebruaris Liivimaal kuuldusi, et peapiiskop Blankenfeld pidas venelastega kõnelusi, paludes Moskva suurvürstilt ja Pihkva vojevoodilt tuge tartlaste vastu. Kardeti koguni, et veel sama aasta lõpus võivad venelased Liivimaad rünnata. Kuigi peapiiskop ise eitas kõike, ei näidanud tema pihta suunatud süüdistustelaviin raugemise märke.

1525. aasta detsembri lõpus võeti Blankenfeld kinni ja paigutati Rauna lossi aresti. Peapiiskopkonna rüütelkonnas äratas kahtlust, et Vastseliinas venelastega peetud läbirääkimistel saatsid Blankenfeldi üksnes tema kõige lähemad sugulased ja nõunikud. Blankenfeldi vastased olid veendunud, et peapiiskop kavatseb Liivimaa „ühes naiste ja lastega“ venelastele maha müüa. Volmari maapäeval 1526. aasta juunis tõrjus Blankenfeld kogenud diplomaadi ja sõnaseadjana kõik talle esitatud süüdistused kokkumängus venelastega tagasi. Teda jäadi uskuma. Hiljem leidis kinnitust, et peapiiskop ikkagi otsis Pihkvast usupuhastuse vastu abi.

Blankenfeld oli seejuures venelastele juba ammune tuttav. Aastail 1519–1521 aset leidnud Saksa ordu sõjas poolakate ja leedulaste vastu maksis Moskva suurvürst Vassili III kõrgmeister Albrecht von Hohenzollernile kokku 1627 Preisi marga ulatuses subiidiume. Konfliktile eelnenud diplomaatilistes kõnelustes venelastega oli kõrgmeistri vahemeheks ka Blankenfeld. 1519. aasta märtsis kinnitas Vassili III, vastu tulles kõrgmeistri palvele, et Blankenfeld on Moskva suurvürsti erilise kaitse

¹¹ Protestantismi soosivatel positsioonidel oli väidetavalt ka ordumeister Hermann von Brüggenei, kes oli ametis aastail 1535–1549.

¹² Johann Blankenfeld sündis Berliini bürgermeistri pojana. Temast sai väga haritud ja õpetatud mees. Omandas 1503. aastal Bologna ülikoolis kiriku- ja Rooma õiguse doktorikraadi. Edasine karjäär jätkus Leipzigi ülikooli professorina ning seejärel Frankfurdi ülikooli teise rektori ja juuraprofessorina. Teenis diplomaadina Brandenburgi kuurvürste. Aastail 1512–1514 oli Saksa ordu peaprokuraator Roomas. Saavutas hea kontakti paavst Leo X-ga, kes andis talle õiguse kõigile vakantsetele piiskopikohtadele Soomes ja Liivimaal. 1514–1524 oli Blankenfeld Tallinna piiskop, 1518–1527 Tartu piiskop ja 1524–1527 Riia peapiiskop.

all ning et tema valdused tuleb puutumata jätta, sest „piiskop on meid teeninud“. Ilmselt peeti sellega silmas Blankenfeldi diplomaatilist vahendustegevust. Laiemaks taustaks sarnasele kõrgel tasemel antud toetusele oli, et niihästi Tartu piiskopkonna kui ka Riia peapiiskopkonna piirid polnud nendega külgnevate Pihkva maadega üheselt fikseeritud, mis tekitas sageli lahkarvamusi ja relvastatud kokkupõrkeid.

Kui Blankenfeldi abipalve venelastele tõi talle kraesse reetmissüüdistuse, siis Saksa ordu kõrgmeistri ühemõtteline koostöö Moskva riigiga jättis liivimaalased pealtnäha külmaks, ehkki Plettenberg teadis, et Albrecht saab venelaste käest raha. Võimalikuks selgituseks on, et Poola-Leedu vastu suunatud liitu ei loetud Liivimaa endale ohtlikuks. Blankenfeldi näide ei jäänud kaugeltki ainsaks, kui Liivimaa maahärrad otsisid omavahelistes mõõduvõtmistes endale liitlasi ka väljastpoolt. Loomulike toetajate, paavsti ja Saksa-Rooma keisri kõrval pöördusid iseäranis orduga võrreldes sõjaliselt nõrgemad piiskopid abipalvetega Poola-Leedu, Taani, Rootsi poole. Pole ime, et sellised pöördumised mõjusid tahes-tahtmata naabritele kutsena sekkuda Liivimaa siseasjadesse.

Liivimaa polnud siiski kaugeltki alati nõrgemaks pooleks. Orduriigi enesehinnang oli kõrge, sest end käsitleti kristluse eelvallina (*antemurale Christianitatis*) tervele Euroopale.¹³ Tegemist polnud pelgalt suurustleva enesekaemusega, vaid Liivimaa konföderatsioon ühes ordu pealadega Preisimaa oli 15. sajandil tugevuselt võrdne Taani ja Rootsiga, sekkudes meeleldi Kalmari uniooni (1397–1523) aegsete Põhjala riikide sisevõitlustesse. Ka ordu diplomaatia ja luure seisid vaieldamatult kõrgemal alusel lähinaabritega võrreldes.

Riia linna ülevõtmise järel tugevnes ordu võim veelgi, kui reformatsioonist ja Blankenfeldi väidetavast reetmisest raputatud Liivimaa maaisandad sõlmisid 1526. aastal Volmari liidulepingu, millega meister Wolter von Plettenbergile omistati Liivimaa kõrgeima pea (*Oberhaupt*) tiitel. Lihtsustatult tähendas see, et prelaadid kohustusid ühes oma maiskondlastega ordu maakaitset abistama, mille vastutasuks lubas meister üldist kaitset kõigile. Ehkki ordu ülemvõim oli suuresti vaid nimeline, piiras see olulisel määral Riia peapiiskopi ja ülejäänud piiskoppide välispoliitilist otsustamisõigust.

Mõneti üllatavalt oli just Blankenfeld see, kes arvatavasti oma maine päästmiseks ülalmainitud ettepanekutega välja tuli. Plettenberg kahtles alguses, kas paavst ja keiser kiidavad heaks otsuse, kus riigivürsti staatusega piiskopid võtavad kohustuse meistri ees, kes ise riigivürst ei ole. Ka siin ulatas peapiiskop abikäe, viidates samalaadsetele olukordadele Saksa-Rooma riigis. Samuti oli Blankenfeld see, kelle eestkoste aitas kaasa riigivürsti aujärje hankimisel ordumeistrile. See õnnestuski juba 1526. aastal, ehkki pidulik tiitli annetamine keiser Karl V poolt leidis aset 1530. aastal. Blankenfeld reisis Vilniuse kaudu Itaaliasse, kus sai kokku

¹³ Termin „kristluse kaitsevall“ tuli üldisemas käibesse ühenduses Konstantinoopoli langemisega ja leidis iseäranis äramärkimist paavst Paulus II memoriaalis 1467. aastal. Mitte üksnes Saksa ordu, vaid ennekõike Poola riik pretendeeris sajandite vältel mainitud tiitli kandmise aule.

paavst Clemens VII-ga. Sealt jätkas ta teekonda Hispaaniasse kohtuma Karl V-ga, soovides keisri palge ees isiklikult toetada Plettenbergi kandidatuuri Saksa ordu kõrgmeisteri kohale. Jõudnud Torquemada linnakesse, suri Blankenfeld seal 1527. aastal ootamatult, arvatavasti düsenteeriasse.¹⁴

Hetkeks näis, et kauaihaldatud ainuvõim Liivimaal on ordul käega katsuda, ent seegi kord jäi puudu poliitilisest otsustavusest. Sisemise stabiilsuse säilitamise ettekäändel osutus mugavamaks klammerduda vanadesse võimustruktuuridesse, mida täiendas soovimatus ja suutmatus kohaneda ümbringi muutuva maailmaga. Oluliseks häirivaks faktoriks kujunes ka senine ordu kõrgmeister ja vastne ilmalik Preisi hertsog Albrecht, kes tegi kõik Plettenbergi ja tema järglaste jalgealuse õonestamiseks. Suureks abimeheks selles osutus talle juba mainitud Riia raesekretär Johannes Lohmüller. 1535. aastal sunniti viimane aga Liivimaalt lahkuma, misjärel ta jätkas oma teenistust juba hertsoglikus õukonnas Preisimaal. Lohmüllerile astusid vastu Riia suurkaupmehed, kes pelgasid võõramaiste valitsejate mõjuvõimu kasvu, mis ähvardas kahjustada nende majandushuve.

Mainimata ei saa jätta veel üht põhjust, miks ordu, rääkimata ülejäänud Liivimaa maahärradest, ei suutnud end teiste üle kehtestada. Poliitiliste kõhkluste kõrval jõu kasutamise otstarbekuse seisukohalt, mis võis esile kutsuda soovimatu sekkumise väljastpoolt, polnud ordu sõjaline ülekaal nii suur, et end teiste maahärrade üle vaevata maksuma panna. Selles tõdemuses peitub vaadeldava ajajärgu sõjapidamise omapära, kus edu sõltus paljuski võimekusest ja võimalusest kasutada arvestataval hulgal kõrgel tasemel välja õpetatud sõjamehi. Jutt käib eeskätt elukutselistest palgasõduritest, kelle professionaalsus rajanes treenitusel ja vilumusel ning kelle kasutamine oli majanduslikult kulukas. Teoreetiliselt eksisteeris kaks võimalust: kas õpetada välja otseselt valitsejale alluvad alalised sõjajõud või loota professionaalsete palgasõdurite peale. Liivimaa konföderatsioon oli nii oma üksikosadelt kui ka kokkuliidetult sedavõrd väike, et suuremate alaliste sõjajõudude pidamine käis siin kõigile üle jõu.

LANDSKNECHTID

Mõte alalistest armeedest oli 15. ja 16. sajandil lapsekingades veel kõikjal Euroopas. Ka sellised võimsad valitsejad nagu Saksa keisrid ja Prantsusmaa kuningad pidasid otstarbekamaks võtta teenistusse professionaalseid palgasõdureid, kes pärast kampaania lõppemist erru saadeti. Palgasõdurid maksid küll kallist raha, kuid nendega sõlmitud lepingud olid see-eest harilikult lühiajalised (tavaliselt paarist kuust kuni poole aastani), mis võimaldas neist suhteliselt valutult vabaneda. Tegemist oli esmapilgul suure, ent samas ühekordse väljaminekuga, mis eduka

¹⁴ Blankenfeldi käitumise motiivid on jäänud hämaraks. Ühe võimalusena on pakutud, et ta sillutas seeläbi teed iseenda tõusmiseks ordu etteotsa.

sõjakäigu korral võis osutada tööandjale majanduslikult isegi kasumlikuks, andes talle ühtlasi lepingu lõppedes taas vabad käed. Eeldusel muidugi, et sõjameestele oli nende palk korralikult välja makstud.

Teisisõnu võib öelda, et varauusaegsete riikide esmaseks väljakutseks polnud mitte niivõrd võimekus sõidida, kuivõrd esmajärjekorras suutlikkus oma sõjajõude ülal pidada ja neid kontrolli all hoida. Eriti 15. ja 16. sajandi valitsejad ja valitsused pidid olema ettevaatlikud, et mitte sattuda enda poolt palgatud sõdurite pantvangiks. Tuntud Firenze poliitiline mõtleja Niccolò Machiavelli pidas palgasõdureid suurimaks ohuks stabiilsele valitsemisele. Oma 1521. aastal trükitud teoses „Dell’Arte della Guerra“ („Sõjakunstist“) arutles ta, et väed, kelle elatis sõltus neile makstud tasust, panid enda palkaja põhimõteteliste valikute ette. Too pidi kas hoidma vägesid pidevalt „käigus“ ehk sõjas, mis oleks paratamatult kaasa toonud majandusliku laostumise ja riikliku pankroti, või siis maksma alternatiivina neile rahuajal kindlat palka, sest muidu valitses oht, et tema riik rüüstatakse paljaks.

Machiavelli seisukoht võib näida liialdusena, kuid seda mitte ilmtingimata Itaalia linnriikides, kus nii mõnelgi kuulsal palgasõdurite pealikul, kondotjeeril, õnnestus rajada oma võimas dünastia.¹⁵ Sama kehtib ka Liivimaa puhul, kus palgasõdurid pöörasid 16. sajandi teisel poolel mitmel puhul relvad oma seniste leivaisade vastu ja haarasid saamata tasu väljanõudmiseks pandina enda kätte terveid losse.

Üle Euroopa tegid 15. sajandi lõpust alates ja läbi terve 16. sajandi ilma saksa palgasõdurid, kelle järele valitses suur nõudlus. Šveitsi jalaväelaste eeskujul moodustati Saksa-Rooma riigis esimesed vastavad üksused 1480. aastatel. Selliste meeste, keda üle kontinendi tunti nende saksakeelse nime *Landsknechte* (sõnasõnalt „maasulased“) järgi, reputatsioon oli väga kõrge ning neist kujunes universaalse palgasõduri etalon. Siinkohal tuleb meeles pidada, et kuigi relva kandmise õigus oli vaadeldaval ajal vaba mehe tunnus, ei tähendanud see kaugeltki, et kõik ka relvadega ümber käia oleksid osanud. *Landsknecht* seevastu oli mees, kes valis vabatahtlikult sõjamehe elukutse ja saavutas selles kõrge professionaalsuse. Selliste sõdurite lojaalsus piirnes üksnes väeosaga, kus nad ise teenisid. Seevastu sõdade, milles nad osalesid, poliitilised ja religioossed aspektid jätsid neid harilikult külmaks. Teeniti ükskõik keda, kes oli valmis rohkem maksma.

Erinevalt šveitslastest ei seadnud saksa palgasõdurid endale suuri piiranguid, mis puudutas erinevate vaenupoolte koosseisus üksteise vastu võitlemist. Põhjus peitub asjaolus, et mehi värvati üle kogu Saksa-Rooma riigi ulatusliku territooriumi, mis kõvasti lahjendas etnilist ja kultuurilist kokkukuuluvustunnet. Esmajoones samastuti konkreetse piirkonnaga, kust pärineti, selmet end sakslasena tunda. Ka usuline identiteet etendas palgasõdurite puhul arvatust palju väiksemat rolli. Hoolimata sügavast jumalakartlikkusest, mis ilmnes lahingu eel ja mida näidati üles ka saavutatud võidu järel, suhtusid nii *Landsknecht*’id kui ka nende

¹⁵ Näitena võib tuua Sforzad Milanos.

ohvitserid leigelt 16. sajandil valla pääsenud evangeelsetesse usuliikumistesse. Ehkki religioosne vagadus ja riitused omasid *Landsknecht'* ide elus kindlat kohta, nurjusid kõik katsed rajada nende identiteet tugevale religioossele alusele.¹⁶ Sama saatus sai osaks enamikule ponnistustele demoniseerida vastast tema teistsuguste usuliste tõekspidamiste pärast.

Pole ime, et sõjaga seotud mehed tahtsid igaüks omal moel sellest kasu lõigata. Palgasõdureid on öeldu valguses ennekõike seostatud raha- ja saagihimuga. Tegemist on mõneti lihtsustatud, kuid mitte täiesti vale arusaamaga. *Landsknecht'* id said igati väärikat palka, mis oli kaks korda kõrgem kui talusulastel ning rohkem, kui maksti väljaõppinud käsitöösellidele. Ülaltoodu kummutab samuti väite, nagu pärinenuks enamik palgasõduri kutse valinutest ühiskonna madalamatest kihtidest. Paljud neist olid keskmiste või isegi jõukate talupidajate pojad, teistel oli käsitöölise või selli taust ning leidus neidki, kes pärinesid linnakodanike või isegi aadli seast. Viimase kahe kategooria puhul polnud peamiseks siiski elatise teenimine ja saagihimu, vaid pigem seikluskihk ühenduses sooviga maailma näha.

Palk oli seda kõrgem, mida suurem oli nõudlus palgasõdurite järele. 1501. aasta sügisel ringlesid kuuldused, et Taani kuningas töötab kuuajalise teenistuse eest enda lippude all viis kuldnat, mida Liivimaa meister pidas väga kõrgeks. Võrdluseks tasus jõukas Riia linn oma palgasõduritele sel ajal kõigest kaks kuldnat. 1502. aasta suvel leppisid Riia ja Tallinna linnad omavahel palgasõdurite tasus kokku, võttes viimastelt võimaluse tööpakkujaid üksteise vastu välja mängides palka üles kruvida. Palgasõduri aastapalk mõlemas linnas oli kakskümmend kuus marka, mida maksti neljas jaos ja millele lisandus neli küünart Englise riidet ning tasuta peavari. Lisaks lubasid linnaisad kanda ka haavatute ravitsemiskulud. Sõdurid töötasid omakorda pidada linnarahvaga rahu ning tagastada teenistuse lõppedes laenatud turvised või siis maksta nende eest kompensatsiooni.

Olgu märgitud, et magistraadi teenrid said samal ajal aastapalgaks kümme marka, millele lisandus natuke riidet, kuna kirjutaja sissetulekuks aastas oli kakskümmend neli marka, mis koos lisatasudega tõusis veidi kõrgemale. Seega oli palgasõdurite tasu igati võrdväärne kõrgemate linnateenrite omaga. Väärrib äramärkimist, et Tallinn palkas 16. sajandi alguses sõdureid mitte grupina (üksuse kaupa), vaid individuaalselt, kusjuures tasu suurus lepiti iga mehega kokku eraldi. Ilmselt lootis linn niimoodi kokkuhoidlikum olla.

Saksa usu-uuendaja Martin Lutheri arvates oli sõjameeste seisus Jumala loodud. Sõjamehed seisid ülemate teenistuses, sest Issand oli andnud viimaste kätte mõõga rahu hoidmiseks. Ülemad omakorda usaldasid mõõga sõdurite kasutada. Sõdu tuli pidada õigluse maksmapanemiseks ja rahurikkujate nuhtlemiseks: „Mis on sõda muud kui ebaõigluse ja kurjuse karistamiseks? Miks sõditakse muuks kui rahu ja kuulekuse saamiseks?“ Sõja eesmärgiks oli teisisõnu kehtiva korra säilitamine ja

¹⁶ Selles tähenduses erinesid saksa palgasõdurid hispaanlastest, kelle puhul grupiidentiteedi vundamendi moodustas suurel määral sõjakas katoliiklus.

kaitsmine. Tuntud reformaator kasutas siinkohal arsti kujundit, kes teinekord peab julmalt mõne ihuliikme amputeerima selleks, et ülejäänud keha säilitada. Lutheri jaoks oli sõjamehe amet täiesti legitiimne, mis aga aga ei tähendanud veel, et kõik sõjamehed olid Jumalale meelepärased. Luther teeb siin selget vahet ameti kui sellise ja inimese vahel, kes seda kutset esindab. Inimesel endal võisid olla halvad kavatsused või kurjad eesmärgid, kuid amet jäi sellest puutumata.

Luther pidas raha eest sõdimist õigustatuks. Tegu pidi aga olema teenistuse eest saadava õiglase palgaga. Ühtaegu ei tohtinud raha olla sõtta minemise peapõhjuseks. Õiglase sõjamehe peamotiiviks pidi olema kohustus teenida endast ülemaid. Sõjast saadud kuulsuse pühendas õige sõjamees Jumalale ja ülematele, kuna halb sõdur võitles üksnes iseenda au nimel. Sarnaseid mõtteid jagasid teisedki, mistõttu suhtumine pelgalt raha nimel sõdimisse muutus ühiskonnas tendentsina üha halvustavamaks. Ainult neile sõjameestele, kes üksnes isamaa eest ja seal elavate inimeste kaitseks sõtta läksid, kuulus kõrgeim au ja kiitus. Palgasõdureid üldiselt viimaste hulka ei loetud, sest „nemad jooksid vaid sõja järel [hoolimata] kas väejuhil on õigus või mitte, sest see neile korda ei länud“.¹⁷

Kriitikute silmis polnud elukutselise sõduri amet mingi „õige“ töö. Sõjameestele heideti ette jõudeelu ühes sooviga end liigselt vaevamata hästi ära elada. Taunitavaks asjaoluks, mida seostati sõjameestega, oli samuti hulkurlus ja kerjamine. Selliste sõdurite kohta oli 16. sajandil olemas lausa omaette termin *Gartknecht*, mis tähistas laiemalt ka vaest inimest ja kerjast. Algselt mõeldi sellega ooteajal sõdurit, kes oli kahe teenistuse vahel ja polnud hetkel palgatud ühegi sõjapealiku poolt. Kuna sõduritel puudus mainitud ajal kindel sissetulek, teenisid nad endale ülalpidamist kerjamisega. Levinud tavaks oli, et sõjakäigult naasvad ja oma kodukohtadesse tagasi pöörduvad või uut teenistust otsivad *Landsknecht*'id said tsiviilelanikelt almuseid. Teisalt samastati neid harilike hulgustega, kes olid valinud elustiiliksi tööd tegemata toime tulla ning kelle üle puudus sotsiaalne kontroll.

Eitav hoiak sõjameestesse väljendus samuti nende seostamises õnnemängudega, mis omakorda seostus juba ülalmainitud jõudeeluga. Õnnemäng oli nimelt ajaviide, mis sai tegevuseks olla üksnes töövälisel ajal. Lisaks tähendas pühendumine õnnemängule, et veel keegi teine või teised hoiti selle kaudu tööst eemal ning pealegi võidi nii tööga teenitu kergekäeliselt maha mängida. Halvaks peeti sedagi, et võit ja kaotus otsustati juhuse läbi, mis võis peibutada ka teisi teenima raha mängu ja mitte tööga. Igasuguse loogika puudumise tõttu tulemuse ettemääramisel ning tingituna mängu võistluslikust iseloomust, milles ühe võit tähendas alati teise kaotust, loeti seda ühtlasi potentsiaalseks tüliallikaks, mis seadis ohtu sotsiaalse rahu kestlikkuse.

¹⁷ „Bey den lantzknecchten in gemein, Die nachlauffen den Krieg allein, Der kriegßherr hab recht oder nicht, Das sie nicht umb ein har anficht.“ Need read kuuluvad 16. sajandi tuntud saksa poeedile, „meisterlauljale“ ja näitekirjanikule Hans Sachsile.

Õnnemängudega kaasnes veel mõõdutundetu alkoholitarbimine, mis argiteadvuses kuulus samuti kokku sõduri kutsega. Ülemäärane joomine oli jällegi seostatav jõudeeluga ehk töövälise ajaga. Alkoholi tarbija jaoks muutus mitte-töötamine taunitaval kombel permanentseks seisundiks. Joodikud ei raisanud ära üksnes oma varanatukest, tõmmates sellega ise endale õnnetuse kaela, vaid joomine avas ukсед ka teistele pattudele. Sõdurite puhul olid selleks ennekõike kerglased kombel ja lõbunaised. Prostituudid ja sõjavägi kuulusid ühte nagu sukk ja saabas, mis kajastus ka vaadeldava aja lennukas lõöklauses: „Ilma hooradeta pole sõda“ (*Ohne Huren kein Krieg*). Just see avalik viis, mil moel kupeldamine toimus ühes näiliselt kõigi seksuaalelu puudutavate tabude eiramisega, oli tugevaks kontrastiks paralleelselt toimiva tsiviilühiskonna pealispindsele silmakirjalikkusele ning mõjus seetõttu provotseerivalt.

Palgasõdurite hulgas eksisteeris lausa hooraveebli (*Hurenwaibel*) nimeline ametimees, kes tegelikult vastutas heakorra eest sõjalaagris laiemalt, kui tema tiitel seda aimata laseb. Ennekõike oli ta siiski prostituutide ülevaataja, kes pidi ära hoidma vägivalda, pidama lõbunaised laagris ja jälgima, et nad oleksid eraldatud üksustest, kui viimased osalesid vahetus lahingutegevuses. Suuremas armees vastas hooraveebel staatusest kompanii kaptenile ja tal oli hulk abimehi.

Üldistavalt võib öelda, et *Landsknecht*'ide puhul oli selgelt täheledatav moraliseeriv hukkamõist sõdurite käitumise ja kommete osas, ent selle kõrval aktsepteeriti sõjameeste selgelt eristuvat rolli ja staatust ühiskonnas. Palgasõdurite staatuse väljenduseks oli väline respekt nende suhtes. *Landsknecht*'id moodustasid sotsiaalse ühenduse, kes pakkus moodsalt väljendudes sõjalist teenust ja seda hinnati ühiskonnas kõrgelt. Sõjameeste staatust ei mõõdetud esmajoones hea palga, mis pealegi paberil kippus parem välja nägema kui tegelikkuses, ega muu võimaliku materiaalse kasu, vaid „au“ ja „vabaduse“ mõistete kaudu. Teenistus *Landsknecht*'ina oli auväärne karjäär, vaba valiku tulemus, millist ei pakkunud kaugeltki kõik teised elualad.

Palgasõdurite äärmiselt tugeva grupikuuluvuse ja sõjaväeelust tulenevate iseärasuste tõttu kaasnes sellega samas teravalt teadvustatud eraldatus ja enda asetamine väljapoole tsiviilühiskonna poolt kehtestatud norme ja reegleid. Mainitud eristumine oli omakorda täiendavaks mehi ühendavaks faktoriks, kajastudes lausa visuaalselt sõdurite väljanägemises. Piisab, kui silme ette manada pilt grupist saksa palgasõduritest, kes on äsja saabunud laevaga Tallinna sadamasse ja püüavad linnatänavatel liikudes pilku oma mitmevärvilise ja ekstravagantse riietusega, mis igal mehel oli erisugune.¹⁸ Kaugete aegade tagant *Landsknecht*'e kujutavaid pilte vaadates tekib kergesti mulje, nagu oleks tegu pigem karnevalil osaleva seltskonna kui sõjameestega. Väljanägemine oli osa identiteedist ja ka staatusest. Igakuine rahapalk, mis pidi katma kulutused toidule ja peavarjule, kulus enamasti hoopis õnnemängudele, alkoholile ja provotseerivate ning kallite rõivaste ostmisele. Sellise

¹⁸ Siinkohal väärib märkimist, et vormiriietust kui sellist vaadeldaval ajal veel ei tuntud ja see võeti laiemalt kasutusele alles 17. sajandi teisel poolel.

riietuse eesmärgiks oli pealetükkiv maskuliinsuse ja seksuaalsuse rõhutamine. Kanti eredates värvides rõivaid, polsterdatud ja esiletoodud õlakute ja rinnaesisega puhvis kuubesid, liibuvaid sukkpükse, mis paljastasid osaliselt ihu ja mille oluliseks elemendiks olid suguelundeid katvad ja samas rõhutatult pilkupüüdvad püksipungad¹⁹, ning peas uhkeid laiaäärseid kübaraid, mida ehtisid suled, paelad ja muud kaunistused.

Suurimaks *Landsknecht*'ide tööandjaks oli mõistagi Saksa-Rooma keiser, kuid juba 1515. aastal teenis 23 000 saksa palgasõdurit samuti Prantsuse kuninga lippude all.²⁰ Ka Inglise kuningas Henry VIII kavatses 1544. aastal värvata 2000 *Landsknecht*'i ja 1500 hobust saksa ratsaväge ning Taani kuningad kasutasid läbi terve 16. sajandi usinasti saksa palgasõdurite teeneid.

Mitmel pool üheaegselt käivate sõdade ajal, millest varauusaegses Euroopas polnud iialgi puudust, võis heal tasemel palgaväe muretsemine kujuneda tõsiseks peavaluks ja suurendas konkurentsi potentsiaalsete tööandjate hulgas. Seda saadi omal nahal tunda ka Liivimaal, kus sõdureid hangiti peamiselt Alam-Saksimaalt, millega Hansa Liidu kaudu oldi pikaajalistes tihedates sidemetes. Sama palgasõdurite turu pärast konkureerisid aga teisedki Põhjamaad. 1497. aasta mais teavitas Liivimaa meister ordu kõrgmeistrit, et ühenduses Taani kuninga sõjaplaanidega Rootsi vastu olid paljud sõjamehed hakanud terendava tööotsa lootuses vaenu-pooltega liituma. Liivimaalastele valmistas see muret, sest vastasseis Põhjas vähendas nende endi võimalusi muretseda sõdureid Saksamaalt. Mõned siinviibivad sõjamehed olid aga juba Liivimaalt lahkunud ilma, et meister oleks suutnud neid takistada, sest „oleksime neid jõuga kinni hoidnud, ei saaks me edaspidi enam ühtegi sõdurit siia maale üle tuua“. Liivimaa linnade puhul avaldas sõdurite palkamisele muuhulgas mõju ka Põhja-Saksamaa linnadelt saadav rahaline toetus.

Kaugeltki kõik Liivimaale toodud palgasõdurid polnud eelseisvateks võitlusteks piisavalt varustatud. Selles polnud aga midagi eriskummalist, sest paljude *Landsknecht*'ide lepingutesse oli sisse kirjutatud, et neile laenatakse relvad ja varustus kohapeal. Tegemist oli ennekõike majandusliku aspektiga, sest täisrelvastuses ja -varustuses palgasõdurid olid kulukamad. Hankides vajaliku varustuse ise, lootsid tööandjad sel moel raha säästa. 1501. aasta juunis kirjutas Saksamaal viibiv Tallinna kodanik Hans Sher oma bürgermeistrile, et kuigi Lübeckis oli saada hulgaliselt sõdureid, siis enamik neist oli viletsa kvaliteediga. Viimase all tuleb ennekõike mõista puudulikku sõjalist ettevalmistust.

Vähetähtis polnud ka ajafaktor, s.t kui kiiresti oli võimalik mehed nende palkamise kohast sõjatandril toimetada, mis omakorda oli seotud majandusliku küljega ehk meie kaasaegses kõnepruugis kulutuste optimeerimisega. Seetõttu

¹⁹ Tuntud ka kui „häbikarbik“ (sks *Schamkapsel*), riistakukkur, vooruskapsel.

²⁰ 1558. aastal oli Prantsuse kuninga armees kokku 40 500 meest, kellest 19 000 olid saksa jala- ja 8200 saksa ratsaväelased. Teisisõnu moodustasid saksa palgasõdurid 67% Prantsuse vägede kogusuurusest.